

ОСОБЛИВОСТІ ЗВ'ЯЗКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЗІ СХИЛЬНІСТЮ ДО ПРОЩЕННЯ

PECULIARITIES OF THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL INTELLECT AND TENDENCY TO FORGIVENESS

У статті представлено результати теоретико-емпіричного дослідження особливостей зв'язку соціального інтелекту зі схильністю до прощення на українській вибірці з 236 студентів (120 жінок і 116 чоловіків), а саме: 128 студентів віком від 19 до 23 років, які здобувають першу вищу освіту, та 108 студентів віком від 24 до 45 років, які здобувають другу вищу освіту. Проаналізовано підходи до визначення концепту «соціальний інтелект». Визначено соціальний інтелект як загальну пізнавальну здібність, що забезпечує пізнання та орієнтацію в реальних життєвих відносинах особистості із соціальною дійсністю. Проаналізовано компоненти соціального інтелекту. Концепт прощення розглядається як процес свідомої відмови особи від образи, гніву, ненависті, обурення, суму, зумовлених несправедливим ставленням інших людей до неї, та заміни негативних почуттів більш нейтральними або ж, нарешті, позитивними, тобто такими, як співчуття, жалість, що супроводжуються позитивними думками стосовно кривдника і припиненням його засудження. Виявлено безпосередній значущий кореляційний зв'язок соціального інтелекту зі схильністю до прощення. Виявлено, що особи, які більш схильні до прощення, мають більшу здатність знаходити відповідний тон спілкування з різними співрозмовниками в різних ситуаціях і мають багатий «репертуар» рольової поведінки. Установлено, що особи, які більш схильні до прощення, мають більшу здатність розпізнавати структуру міжособистісних ситуацій у динаміці, вміють аналізувати складні ситуації взаємодії людей, розуміють логіку їх розвитку, відчують зміну змісту ситуації при включенні в комунікацію різних учасників. Виявлено, що особи, які більш схильні до прощення, мають більшу здатність правильно оцінювати стани, почуття, наміри людей за невербальними проявами, мімікою, позою і жестами. Установлено, що особи, які більш схильні до прощення, мають більшу здатність передбачати подальші вчинки людей на основі аналізу реальних ситуацій спілкування (сімейного, ділового, дружнього), передбачати події, спираючись на розуміння почуттів, думок, намірів учасників комунікації.

Ключові слова: соціальний інтелект, схильність до прощення, особистість, здібність, компетентність, поведінка.

The article presents the results of a theoretical and empirical study of the relationship between social intellect and the tendency to forgive in the Ukrainian sample of 236 students (120 women and 116 men). Approaches to defining the concept of social intellect are analyzed. Social intellect is defined as a general cognitive ability that provides knowledge and orientation in real life relations of the individual with social reality. The components of social intellect are analyzed. The concept of forgiveness is seen as a process of a person's conscious rejection of resentment, anger, hatred, indignation, sadness caused by the unfair treatment of others, and the replacement of negative feelings with more neutral and, finally, positive, such as compassion, pity, accompanied by positive thoughts about the offender and the termination of his conviction. There is a direct significant correlation between social intellect and the tendency to forgive. It was found that individuals who are more prone to forgiveness are able to find a more appropriate tone of communication with different interlocutors in different situations and have a rich repertoire of role-playing behavior. It is established that individuals who are more prone to forgiveness, are able to more recognize the structure of interpersonal situations in the dynamics, are able to analyze complex situations of human interaction, understand the logic of their development, change the content of the situation when involved in communication. It was found that people who are more prone to forgiveness are able to more correctly assess the states, feelings, intentions of people by their non-verbal manifestations, facial expressions, posture and gestures. It is established that people who are more prone to forgiveness, are able to predict more further actions of people based on the analysis of real communication situations, predict events based on understanding the feelings, thoughts, intentions of communication participants.

Key words: social intellect, propensity to forgive, personality, ability, competence, behavior.

УДК 159.9.072:316.62
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.20.43>

Кравчук С.Л.

к.психол.н., доцент,
старший науковий співробітник
лабораторії психології спілкування
Інститут соціальної та політичної
психології Національної академії
педагогічних наук України

Ковпак Т.В.

студентка магістратури
Інститут післядипломної освіти
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми. У сучасній психології проблема дослідження особливостей соціального інтелекту залишається актуальною та важливою, оскільки нині ефективність професійної діяльності особистості зумовлена не лише професійними знаннями, але і її здатністю до комунікативної компетентності, самореалізації, самовдосконалення, адекватного реагування на нові соціальні очікування. У сучасному світі значно підвищується важливість соціально-психологічної компетентності особистості.

Феномен соціального інтелекту в психології не є достатньо вивченим. Соціальний інтелект поєднує та регулює пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням соціальних об'єктів. Люди істотно відрізняються за певними способами пізнавальної діяльності, пізнавальними стратегіями, які полягають у своєрідних прийомах отримання й перероблення інформації, прийомах її відтворення.

Соціальний інтелект є одним із важливих складників у досягненні успіху особистості в різних сферах життєдіяльності.

Соціальний інтелект є суттєвим чинником успішного залучення особистості до професійної діяльності та соціального життя суспільства й забезпечує успішність соціальної адаптації, конструктивність міжособистісної взаємодії.

Особливо актуальною проблемою є рівень розвитку соціального інтелекту та схильності до прощення, які зумовлюють особливості взаємодії особистості з іншими людьми і колективом.

Постановка завдання. Мета статті – емпірично встановити особливості зв'язку соціального інтелекту та схильності до прощення особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукових джерел вітчизняної та зарубіжної психології показує, що проблема соціального інтелекту привертає увагу багатьох дослідників. Незважаючи на значну кількість наукових робіт із цієї проблеми, сьогодні в психології не існує цілісного уявлення щодо сутності феномену соціального інтелекту.

О.Б. Хлебодарова [19] вказує на те, що спочатку концепт «соціальний інтелект» розглядався виключно стосовно раціональних, мисленневих функцій людської психіки, а сьогодні цей термін охоплює пізнавальні процеси в цілому.

Термін соціального інтелекту загальноприйнято вважають уведеним у психологію Е.Л. Торндайком [12; 17], який запропонував розглядати соціальний інтелект як здібність до розуміння й управління людьми, досягнення успіхів у міжособистісних ситуаціях, здатність вести себе мудро у людських взаємостосунках.

Ф. Вернон пояснював соціальний інтелект досить широко, а саме: як здатність налагоджувати стосунки з іншими людьми загалом; як володіння комплексом соціальних методів, що дозволяють людині тримати себе вільно і природно серед інших людей; як знання соціальних питань і проблем; як чутливість до стимулів, що надходять від інших членів соціальної групи; як уміння розуміти і проникати в настрій незнайомих людей та особистісні характеристики [14, с. 53].

Г. Олпорт [15] уважав, що соціальний інтелект пов'язаний із поведінкою і соціальним пристосуванням. Вивчаючи здатність розуміти людей, учений описав вісім особистісних якостей, до яких включив і соціальний інтелект. На думку Г. Олпорта, соціальний інтелект – особливий «соціальний дар», що забезпечує відсутність проблем у відносинах із людьми, продуктом якого є соціальне пристосування, а не глибина розуміння. Також Г. Олпорт називає соціальним даром своєрідну здатність людини, що дає можливість надавати точну характеристику людям, передбачати їх поведінку і вступати в адекватні міжособистісні стосунки. Слід зазначити, що Г. Олпорт був

одним із перших учених, хто звернув особливу увагу на роль соціального інтелекту в міжособистісній взаємодії.

Дж. Гілфорд вважається першим дослідником, який розробив надійний тест для вимірювання соціального інтелекту, розглядаючи його як «систему інтелектуальних здібностей, що не залежать від фактора загального інтелекту» [7, с. 435]. Дж. Гілфорд висловив думку про те, що соціальний інтелект – це інтегральна інтелектуальна здібність, яка визначає успішність спілкування й соціальної адаптації [7, с. 436]. Соціальний інтелект, на думку Дж. Гілфорда, доцільно розглядати як загальні інтелектуальні можливості, що не залежать від фактора загального інтелекту, а пов'язані з пізнанням поведінкової інформації. Саме завдяки працям Дж. Гілфорда і його послідовників дослідження соціального інтелекту отримало широке розповсюдження у всьому світі.

О.Б. Чеснокова [20], спираючись на підхід Дж. Гілфорда, зазначає, що «соціальний інтелект» – це загальна пізнавальна здібність, що забезпечує пізнання та орієнтацію в реальних життєвих відносинах особистості із соціальною дійсністю.

На думку Д. Векслера, соціальний інтелект доцільно визначити як ступінь пристосованості людини до життя в суспільстві [8, с. 76].

Г. Айзенк вважає, що соціальний інтелект є результатом розвитку загального інтелекту під впливом зовнішніх соціокультурних умов. На думку дослідника, соціальний інтелект є значно ширшим, ніж біологічний та психометричний [1, с. 116].

А.Л. Южанінова [22] також виділяє соціальний інтелект як третю характеристику інтелектуальної структури (в доповнення до практичного і логічного інтелекту). Останні відображають сферу суб'єктно-об'єктних концепцій, а соціальний інтелект – суб'єктно-суб'єктних. Учена розглядає соціальний інтелект як особливу соціальну здібність у трьох вимірах: соціально-перцептивних здібностей, соціальної уяви та соціальної техніки спілкування [22, с. 85].

Проблема соціального інтелекту активно вивчається у зв'язку з інтелектуальною обдарованістю. Х. Гарднер у своїй теорії множинності інтелектів розглядає міжособистісний інтелект як здатність розуміти інших людей та знаходити з ними спільну мову [4, с. 224].

В.М. Дружинін [8] зазначає, що соціальний інтелект базується на соціально-психологічній спостережливості, наочно-образній пам'яті, рефлексивному осмисленні дійсності й поведінці людей, здібності до аналізу-синтезу психологічної інформації й розвинутій уяві. На думку В.М. Дружиніна, соціальний інтелект дозволяє успішніше пізнавати внутрішній світ особистості, диференціювати її міжособові відносини і прогнозувати поведінку в різних ситуаціях.

Ю.М. Ємельянов [9] вважає, що соціальний інтелект тісно пов'язаний із соціальною сензитивністю. Дослідник висловлює думку про те, що людина в процесі соціалізації на рівні інтуїції робить висновки та формує свої індивідуальні здібності для існування в соціумі, тобто розвитку соціального інтелекту сприяє наявність сензитивності. Цікаво, що Ю.М. Ємельянов зіставляє поняття «соціальний інтелект» із поняттям «комунікативна компетентність». На думку дослідника, обидва феномени формуються завдяки інтеріоризації соціальних контекстів та закріплюються в когнітивних структурах психіки у вигляді вмін та навичок [9, с. 48]. Ю.М. Ємельянов вважає, що комунікативна компетентність демонструє рівень сформованості міжособистісного досвіду, необхідний особистості для успішного функціонування в межах своїх здібностей та соціального статусу [9, с. 46]. Ю.М. Ємельянов виокремлює такі джерела розвитку соціального інтелекту [9]: 1) життєвий досвід, зокрема важливим є досвід міжособистісного спілкування. Цей досвід одночасно й індивідуальний, і соціальний. Індивідуальний він тому, що засновується на індивідуальних особливостях і унікальних подіях в особистому житті індивіда, а соціальний – включає норми і цінності суспільного середовища; 2) мистецтво – збагачення внутрішнього світу людини і розвиток її комунікативних умінь через естетичну діяльність як у ролі творця, так і в ролі того, хто сприймає мистецтво; 3) загальна ерудиція – це запас достовірних та систематизованих гуманітарних знань, що стосуються історії та культури людського спілкування і перебувають у розпорядженні певного індивіда; 4) наукові методи – інтеграція всіх джерел комунікативної компетенції, що дає можливість опису, пояснення та прогнозу міжособистісних взаємодій.

Дослідник обдарованості та творчості О.І. Савенков визначає соціальний інтелект як вид інтелекту, що дозволяє розуміти поведінку людей і забезпечує адаптацію людини в суспільстві [18]. Учений у своїх працях розглядає одночасно соціальний та емоційний інтелекти, вважаючи, що розділення цих понять не є доцільним, і запевняє, що емоційний інтелект варто розглядати як компонент соціального [18, с. 98].

Дослідник Н. Кантор прирівнює соціальний інтелект до когнітивної компетентності, яка дозволяє людям сприймати події соціального життя з мінімумом несподіванок і максимальною особистісною користю [12, с. 96]. На думку Н. Кантора, когнітивна структура особистості (уявлення, особистісні спогади і правила інтерпретації) складає досвід і певний підхід індивіда до проблем соціального життя. Саме цей репертуар знань Н. Кантор вважає соціальним інтелектом. Н. Кантор

зазначає, що репертуар соціального інтелекту, динаміка його використання і процеси, в яких соціальний інтелект отримується, дозволяють індивідові пристосуватися до навколишнього середовища.

Британський психолог Т. Бьюзен [2] вважає, що людина з високорозвиненим соціальним інтелектом характеризується такими вміннями: слухати людей; підтримувати світські розмови в різних суспільних ситуаціях; розпізнавати почуття, які виникають в інших людей; вдало вирішувати складні ситуації; встановлювати та підтримувати гарні стосунки з людьми, а також наявністю позитивної психологічної установки стосовно інших людей та себе.

На думку В.М. Куніциної [11], соціальний інтелект є глобальною здібністю, яка дозволяє досягати гармонії із собою та навколишнім середовищем.

Подібної думки дотримується Г.П. Геранюшкіна, яка вважає, що і міжособистісний, і внутрішньоособистісний інтелект є соціальним інтелектом, який виражається в пізнавальній здібності, тобто здібності розуміти інших людей і себе [6, с. 12].

Значний внесок у дослідження проблеми особливостей соціального інтелекту зробила О.С. Михайлова (Альошина) [14]. Вона зазначає, що соціальний інтелект – це інтегральна, інтелектуальна здібність, що визначає успішність спілкування і соціальну адаптацію, здібність прогнозувати поведінку людей у різних життєвих ситуаціях, розпізнавати наміри, почуття й емоційні стани людини за вербальною і невербальною експресією. Соціальний інтелект регулює й об'єднує пізнавальні процеси, пов'язані зі здібністю відобразити соціальні об'єкти. До процесів, які його утворюють, належить соціальна сензитивність, соціальна перцепція, соціальна пам'ять і соціальне мислення [14, с. 104].

Дуже цікавий погляд на природу соціального інтелекту відображений у праці О.В. Луньової [13]. Згідно з досить широким трактуванням автора, соціальний інтелект – це здатність знаходити спільну мову з іншими людьми загалом; чутливість до стимулів, що надходять від інших членів соціальної групи; вміння розуміти і відчувати настрій незнайомих людей, їх особистісні характеристики [13, с. 48]. Емоційний інтелект особистості, на думку автора, є включеним у структуру соціального інтелекту, він знаходить вияв у всіх її підструктурах як афективний компонент здібностей соціального інтелекту. Емоційний інтелект особистості може розглядатися як внутрішній емоційний простір соціального інтелекту [13, с. 49].

Український учений-психолог С.В. Руденко [16] визначає соціальний інтелект як когнітивну основу комунікативної компетенції, яка передбачає здібність людини розуміти і про-

гнозувати поведінку людей у різних життєвих ситуаціях, урахувавши їх вербальні і невербальні прояви, розуміти й адекватно оцінювати себе і свої дії, вчинки стосовно оточення.

Із соціальним інтелектом ототожнюється мудрість як форма інтелектуальної обдарованості.

Цікавими є роздуми професора О.І. Власової в статті про розуміння мудрості [3, с. 29]. Учена говорить, що мудра людина – це особистість, яка має соціально-психологічні здібності, про-соціальну спрямованість, високий рівень соціальної активності, експресивний та інтеракційний особистісний потенціал, а також значний рівень соціального інтелекту.

О.І. Савенков виділяє три групи критеріїв, що описують соціальний інтелект: когнітивні, емоційні та поведінкові [18, с. 95]. На думку О.І. Савенкова, когнітивні критерії включають таке: соціальні знання – знання про людей, знання спеціальних правил, їх розуміння; соціальну пам'ять, тобто пам'ять імен, обличчя людей; соціальну інтуїцію, тобто оцінку емоцій та почуттів, визначення настрою, розуміння мотивів дій інших людей; соціальне прогнозування, тобто формулювання планів власних дій, відслідковування свого розвитку, рефлексію власного розвитку й аналіз невикористаних можливостей [18, с. 96]. Емоційні критерії включають такі компоненти: соціальну виразність, тобто емоційну чуттєвість, емоційну виразність, емоційний контроль; співпереживання – здатність ставити себе на місце інших, долати комунікативний та моральний егоцентризм; здатність до саморегуляції – здатність регулювати власні емоції, поведінку, настрої [18, с. 97]. Поведінкові критерії, на думку О.І. Савенкова, є такими: соціальне сприйняття – уміння слухати співрозмовника, розуміння гумору; соціальна взаємодія – здатність до колективної взаємодії та колективної творчості; соціальна адаптація – здатність ефективно працювати в умовах стресу [18, с. 97].

Дослідниця В.М. Куніцина вважає соціальний інтелект багатомірною й складною структурою, яка має такі аспекти [11]: 1) комунікативно-особистісний потенціал – властивості, які полегшують або заважають спілкуванню, на основі яких формуються такі інтегральні комунікативні властивості, як психологічна контактність і комунікативна сумісність; це основний стрижень соціального інтелекту; 2) характеристики самосвідомості – почуття самоповаги, свобода від комплексів, упереджень, пригнічених імпульсів, відкритість новим ідеям; 3) соціальна перцепція, соціальне мислення, соціальна уява, здібність до розуміння та моделювання соціальних явищ, розуміння людей і їх рушійних мотивів; 4) енергетичні характеристики (психічна і фізична витривалість, активність, слабка виснаженість).

Отже, соціальний інтелект є загальною пізнавальною здібністю, що забезпечує пізнання та орієнтацію в реальних життєвих відносинах особистості із соціальною дійсністю.

На нашу думку, досить важливою проблемою є дослідження особливостей взаємозв'язку соціального інтелекту та схильності до прощення особистості.

У деяких психологічних дослідженнях прощення розглядається як частковий прояв та результат механізмів соціального пізнання особи [24; 26].

Л. Смедес (Smedes) [28] указує, що прощення не є тотожним забуванню.

В окремих наукових роботах [21; 29; 30] розрізняється прощення і забування, ігнорування, потурання, схвалення, виправдання.

На думку Р. Енрайта (R. Enright) [25] та Е. Гассін [5], доцільно визначити прояв прощення в міжособистісних стосунках як рішення, по-перше, відмовитись від негативних думок, емоцій і поведінкових проявів стосовно кривдника, котрий незаслужено образив особу, по-друге, заохочувати позитивні думки, поведінкові прояви та емоції стосовно того ж кривдника.

Р. Еммонс (R. Emmons) розглядає прощення як особистісний конструкт високого рівня [24, с. 162].

Дж. Норт (North) [27] вважає, що прощення – це подолання негативних афектів та суджень щодо кривдника.

На думку Р. Енрайта (R. Enright), прощення вимагає відмови скривдженої людини від гніву й образи [25, с. 114]. Дослідник дотримується думки, що прощення є процесом усвідомлення людиною того факту, що вона мало відрізняється від кривдника. На думку вченого, особа намагається поставити себе на місце кривдника та розуміє, що сама могла вчинити так.

Досить цікаву думку висловлює П. Коулманн: «Прощення включає в себе збільшення віри, готовність до ризику знову відчути біль» [26].

На думку Р. Утної [30], прощення люди асоціюють із вільно визначеним набором установок і поведінки, що включає в себе надання сенсу чи створення нової інтерпретації минулих подій, подолання гніву чи провини, досягнення відчуття очищення чи цілісності, а також можливість думати, взаємодіяти з кривдником чи зі скривдженою людиною по-новому.

На нашу думку, прощення доцільно розглядати як процес свідомої відмови особи від образи, гніву, ненависті, обурення, суму, зумовлених несправедливим ставленням інших людей до неї, та заміни негативних почуттів більш нейтральними або ж, нарешті, позитивними, тобто такими, як співчуття, жалість, що супроводжуються позитивними думками стосовно кривдника і припиненням його засудження.

Таблиця 1

Взаємозв'язок схильності до прощення з показниками субтестів

Субтести	Коефіцієнт кореляції	Рівень значущості
Субтест 1 «Історії із завершенням»	0,307	$p < 0,01$
Субтест 2 «Групи експресії»	0,324	$p < 0,01$
Субтест 3 «Вербальна експресія»	0,361	$p < 0,01$
Субтест 4 «Історії з доповненням»	0,328	$p < 0,01$
Композитна оцінка	0,337	$p < 0,01$

У нашому дослідженні взяли участь 236 українських студентів (120 жінок і 116 чоловіків), а саме: 128 студентів віком від 19 до 23 років, які здобувають першу вищу освіту, та 108 студентів віком від 24 до 45 років, які здобувають другу вищу освіту.

Вибірка респондентів була сформована з п'яти українських університетів: Київського університету імені Бориса Грінченка, Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Університету економіки і права «КРОК», Київського національного лінгвістичного університету, Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Участь респондентів у дослідженні була конфіденційною та добровільною. Дослідження було проведено з використанням етичних принципів та кодексів поведінки Американської психологічної асоціації (2010).

Із метою визначення особливостей зв'язку соціального інтелекту та схильності до прощення нами застосовувались такі психодіагностичні методи: 1) методика дослідження соціального інтелекту Дж. Гілфорда (в адаптації О.С. Михайлової); 2) опитувальник «Шкала прощення як риси характеру» (автори: Дж.В. Беррі (J.W. Berry), Е.Л. Уорthingтон (E.L. Worthington), Л.Е. О'Коннор (L.E. O'Connor), Л. Парротт (L. Parrott), Н.Г. Уейд (N. G. Wade)) [23].

Емпірично визначено кореляційні зв'язки схильності до прощення з показниками соціального інтелекту (див. табл. 1).

Нами емпірично встановлено позитивні значущі кореляційні зв'язки показника схильності до прощення із субтестом 3 «Вербальна експресія» ($r = 0,36, p < 0,01$), композитною оцінкою ($r = 0,34, p < 0,01$), субтестом 4 «Історії з доповненням» ($r = 0,33, p < 0,01$), субтестом 2 «Групи експресії» ($r = 0,32, p < 0,01$) та субтестом 1 «Історії із завершенням» ($r = 0,31, p < 0,01$). Отримані результати свідчать про те, що особи, які більш схильні до прощення, характеризуються більшою мірою соціального інтелекту.

У нашому дослідженні [10] емпірично виявлено значущі відмінності за схильністю до прощення в осіб із низьким і високим рівнями соціально-психологічної компетентності. Особи,

які більш схильні до прощення, характеризуються більш розвиненим умінням розв'язувати міжособистісні проблеми та мають сформовані сценарії поведінки в складних, конфліктних ситуаціях [10, с. 226].

Також нами виявлено позитивні значущі кореляційні зв'язки показника схильності до прощення з комунікативною компетентністю, товариськістю та співробітництвом як типом міжособистісних стосунків [10, с. 226].

На думку Р. Еммонса, прощення визначається емпатією, сприйнятливістю до обставин, навичками управління емоціями, доброзичливістю й бажанням перебувати в гармонійних стосунках [24, с. 159].

Висновки з проведеного дослідження.

Виявлено, що особи, які більш схильні до прощення, мають більшу здатність знаходити відповідний тон спілкування з різними співрозмовниками в різних ситуаціях і мають багатий репертуар рольової поведінки.

Установлено, що особи, які більш схильні до прощення, мають більшу здатність розпізнавати структуру міжособистісних ситуацій у динаміці, вміють аналізувати складні ситуації взаємодії людей, розуміють логіку їх розвитку, відчують зміну змісту ситуації при включенні в комунікацію різних учасників.

Виявлено, що особи, які більш схильні до прощення, мають більшу здатність правильно оцінювати стани, почуття, наміри людей за їх невербальними проявами, мімікою, позою й жестами.

Установлено, що особи, які більш схильні до прощення, мають більшу здатність передбачати подальші вчинки людей на основі аналізу реальних ситуацій спілкування (сімейного, ділового, дружнього), передбачати події, спираючись на розуміння почуттів, думок, намірів учасників комунікації.

Практична цінність дослідження полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані в процесі подальшого дослідження проблеми психології прощення, а також у психологічній консультації та психотерапії.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в теоретико-емпіричному вивченні психологічних особливостей зв'язку прощення з особистісними властивостями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Айзенк Г.Ю. Интеллект: новый взгляд. *Вопросы психологии*. 1995. № 1. С. 111–131.
2. Бьюзен Т. Могущество социального интеллекта. Минск : Попурри, 2004. 204 с.
3. Власова О.І. Механізм соціальної адаптації соціально здібної людини з позиції практичної філософії та психології. *Вісник КНУ ім.Т. Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка*. 2004. № 20–21. С. 27–31.
4. Гарднер Г. Структура разума: теория множественного интеллекта. Москва : Вильямс, 2007. 501 с.
5. Гассин Э.А. Психология прощения. *Вопросы психологии*. 1999. № 4. С. 93–104.
6. Геранюшкина Г.П. Социальный интеллект: методики оценки и развития. Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2003. 103 с.
7. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта. *Психология мышления*. Москва : Прогресс, 1965. С. 433–456.
8. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 358 с.
9. Емельянов Ю.Н. Теория формирования и практика совершенствования коммуникативной компетенции. Москва : Просвещение, 1995. 183 с.
10. Кравчук С.Л. Особливості зв'язку схильності до прощення із соціально-психологічною компетентністю. *Габітус*. 2020. № 16. С. 222–227.
11. Куницына В.Н. Социальная компетентность и социальный интеллект: структура, функции, взаимоотношение. *Теоретические и прикладные вопросы психологии*. Санкт-Петербург. 1995. Вып. 1. Ч. 1. С. 48–61.
12. Лунева О.В. История исследования социального интеллекта. *Знание. Понимание. Умение*. 2008. № 4. С. 177–182.
13. Лунева О. В. Концепция социального интеллекта личности. *Знание. Понимание. Умение*. 2012. № 2. С. 46–51.
14. Михайлова Е.С. Социальный интеллект. Концепции, модели, диагностика. Санкт-Петербург : Изд-во С-Петерб. ун-та, 2007. 266 с.
15. Оллпорт Г.В. Личность в психологии: Теории личности. Москва: ЮВЕНТА, 1998. 345 с.
16. Руденко С.В. Социальный интеллект как фактор успешности педагогической деятельности. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 12. С. 7–12.
17. Руденко С.В. Социальный интеллект учителей: функции и пути развития. *Практична психологія та соціальна робота*. 2010. № 10. С. 25–30.
18. Савенков А.И. Социальный интеллект как проблема психологии одаренности и творчества. *Психология. Журнал высшей школы экономики*. 2005. Т. 2. № 4. С. 94–101.
19. Хлебодарова О.Б. Научные подходы к изучению социального интеллекта в психологии. *Молодой ученый*. 2011. № 11. С. 139–140.
20. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии. Москва: Наука, 1977. 144 с.
21. Чукова А.С., Гриценко В.В. Теоретические основы исследования прощения как феномена межличностного общения. *Психологический журнал*. 2011. Т. 32. № 5. С. 16–22.
22. Южанинова А.Л. К проблеме диагностики социального интеллекта личности. *Проблемы оценивания в психологии*. Саратов : Мысль, 1984. С. 84–87.
23. Berry J.W., Worthington E.L., O'Connor L.E., Parrott L.I. & Wade N.G. Forgiveness, vengeful rumination, and affective traits. *Journal of Personality*. 2005. Vol 73. P. 1–43.
24. Emmons R.A. Personality and forgiveness. In M.E. McCullough, K.I. Pargament, & C.E. Thoresen. *Forgiveness: Theory, research, and practice*. New York: Guilford Press, 2000. P. 156–175.
25. Enright R.D. *Forgiveness Is a Choice: A Step-by-Step Process for Resolving Anger and Restoring Hope*. Washington, DC: American Psychological Association, 2001. 299 p.
26. Lijo K.J. Forgiveness: Definitions, Perspectives, Contexts and Correlates. *Journal of Psychology & Psychotherapy*. 2018. Vol 8 (3). P. 342. doi: 10.4172/2161-0487.1000342.
27. North J. Wrongdoing and Forgiveness. *Philosophy*. 1987. Vol. 62 (242). P. 499–508.
28. Smedes L.B. *Forgive and forget: Healing the hurts we don't deserve*. New York: Harper & Row, 1984. 151 p.
29. VanderWeele T.J. Is Forgiveness a Public Health Issue? *American Journal of Public Health*. 2018. Vol. 108, No 2. P. 189–190. doi: 10.2105/AJPH.2017.304210.
30. Wuthnow R. How Religious Groups Promote Forgiving: A National Study. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 2000. № 39. P. 125–139.